

Válka, Josef

Německá a česká verse Palackého Dějin

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1968, vol. 17, iss. C15, pp. [79]-91

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102356>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF VÁLKA

NĚMECKÁ A ČESKÁ VERSE PALACKÉHO DĚJIN

Roku 1831 pověřil český sněm Palackého, aby podle vlastního návrhu sepsal novou českou historii asi v pěti dílech. „Rozumělo se tehdyž samo sebou, že to státi se mělo jazykem německým.“¹ Do roku 1848 vyšly německy tyto svazky díla, nazvaného „G e s c h i c h t e v o n B ö h m e n“: I. Band. Die Urgeschichte und die Zeit der Herzoge in Böhmen bis zum Jahre 1197. Prag 1836. (2. otisk 1. vydání 1844). II. Bandes erste Abteilung. Vom Jahre 1197 bis 1306, Prag 1839. (2. otisk. 1. vydání 1847). II. Bandes zweite Abteilung. Vom Jahre 1306—1378. Prag 1842. III. Bandes erste Abteilung Vom Jahre 1378—1419. Prag 1845.² Palacký však „... ode mládí toužil... posloužití národu svému obrazem jeho minulosti v jazyku jeho vlastním...“³ Na české verši Dějin začal pracovat za svého pobytu v Římě (1838—9) a pak v Nizze (1844—5).⁴ Na prahu březnových událostí vychází I. svazek „D ě j i n n á r o d u č e s k é h o v Č e c h á c h a v M o r a v ě“ (I. díl 1. částka Od prvověkosti až do roku 1125), ještě jako překlad a úprava původního německého znění. Během roku 1848 se Palacký rozhodl vydávat Dějiny v původním českém znění a nechal nadále pořizovat jeho německý překlad. Nepokračoval v přepracování německého textu od roku 1125, ale v rámci možnosti, jež mu poskytovala revoluční doba a v obavách, že s nastupující reakcí tyto možnosti opět pominou, vydal nejdříve česky dějiny husitství. (Dílu III. částka 1. Od roku 1403 do r. 1424. Praha 1850. Dílu III. částka 2. Od roku 1424 do r. 1439. Praha 1851.) Teprve potom se vrátil k přepracování 2. části I. dílu (1125—1253) a vydal ji česky roku 1854. Ale ani nyní nepokračoval Přemyslem Otakarem II. a věnoval se plně poděbradskému a jage-lovskému období. (Dílu IV. částka 1. Od r. 1439 do r. 1457. Praha 1857. Dílu IV. částka 2. Od r. 1457 do r. 1471. Praha 1860. Dílu V. částka 1. Od r. 1471 do r. 1500. Praha 1865. Dílu V. částka 2. Od r. 1500 do r. 1526. Praha 1867.) Roku 1867 dovedl Palacký text české verše do nástupu Habsburků na český trůn a rozhodl se dále nepokračovat. I nyní se však vrací nejdříve k přepracování „nejdůležitější doby historie české“⁵ a v letech 1870—1872 vydává druhé, přepracované vydání III. svazku, to jest dějin husitství. (Dílu III. částka 1. Od r. 1403 do r. 1420. Praha 1870. Dílu III. částka 2. Od r. 1420 do r. 1431. Praha 1871. Dílu III. částka 3. Od r. 1431 do r. 1439. Praha 1872.) Pak teprve uzavírá své životní dílo českým vydáním II. dílu. (Dílu II. částka 2. Od r. 1253 do r. 1333. Praha 1875 a dílu II. částka 2. Od r. 1333 do r. 1403 do r. 1403. Praha 1876).

Dlouhá doba vydávání Dějin (1836—1878), několikrát vydání některých svazků a dvě jazykové verze vybízejí ke zkoumání, zda dochází k textovým změnám a jakého rázu tyto změny jsou. Historika, pokud má příležitost přepracovat své dílo, vedou ke změnám textu jednak samotné badatelské pokroky,

uskutečněné jím samým nebo ve vědě a v poznání jeho tematu vůbec, jednak změny názorů a hodnocení, k nimž může dospět buď sám a vlivem samotného vědeckého poznání, nebo vlivem vnějších okolností, za kterých různé verze díla vznikají. U Palackého přicházejí v úvahu obě možnosti. Koncentroval do Dějin své celoživotní dílo pojednávající o velkém tematu, na němž nemůže být historické zkoumání nikdy definitivně dokončeno. Přitom vložil do textu Dějin nejen své badatelské výsledky, ale i svou filosofii dějin a své politické a etické názory. Při poměrně malém rozsahu jiných literárních projevů jsou Dějiny důležitým materiálem nejen pro historiografické dílo Palackého, ale i pro jeho filosofii a ideologii. Během vydávání Dějin se podstatně měnily historické situace, působící na historikovy formulace zevnějšku i zevnitřku novými prožitky, a měnily se i některé jeho politické postoje a názory. V evropské historiografii se objevovaly nové metodologické principy.

Největší změny nastávají roku 1848, ve vnějších podmínkách díla odstraněním censury, a ve vnitřní logice Palackého myšlení vlivem událostí revolučního roku na jeho názory, zejména politické. Změna původního jazyka spadá tedy vjedno s určitými změnami v Palackého názorech a Palacký sám prohlašuje, že česká verze Dějin nemá být i v dosud vydaných svazcích pouhým překladem, ale dílem novým, k němuž bylo vše, co dosud napsal přípravou.⁶ Klademe si tedy v této studii otázku, zda a jaké jsou v původně německé a české verzi Dějin významové změny a jak se do nich prolíná změněná situace, za které Palacký český text psal. Je ovšem třeba uvést předběžně, že srovnání původně německy napsaných svazků s jejich českými úpravami nemůže vyřešit změnu v Palackého názorech vcelku, protože významově nejdůležitější části Dějin, husitství a vláda Jiřího z Poděbrad, vycházejí až v původně českém znění po roce 1848. Ovšem i text Dějin do r. 1419, který známe v předběžné a pobřežné variantě, obsahuje řadu klíčových problémů nejen historikografického, ale i filosofického a politického myšlení a poskytuje ke srovnání určité východisko.

* * *

Svazky německého textu do roku 1419 a první svazek českého vydání vycházely v době působení předběžné censury, s níž musel Palacký počítat. Nabízí se tedy otázka, do jaké míry censura ovlivňovala text Dějin a do jaké míry Palacký sám přizpůsoboval své formulace censurním poměrům. Jednání předběžné censury o Dějinách bylo již zpracováno a známe nejdůležitější dokumenty.⁷ Světská i duchovní censura Dějiny pečlivě sledovala a komentovala, ale až do počátku husitství neměla podstatných námitek. Spor s censurou propukl teprve při jednání o období 1403—1419, proti němuž měla censura připomínky dílčího i zcela zásadního rázu. Respektovala tedy censura německou versi Dějin nebo ji Palacký přizpůsobil censurním poměrům?

Materiály uveřejněné Köplem ukazují jasně, že Palacký měl při censurních jednáních celkem vyjíměčné postavení jednak jako uznávaný spisovatel a vědec, ale především vlivem podpory, kterou mu poskytovaly české stavovské orgány a jejich nejvyšší představitelé. Nejvyšší purkrabí Chotek provází jednotlivé sešity Dějin, předkládané vídeňské censure průvodními listy, v nichž se za dílo staví plnou autoritou svého úřadu, takže větší censurní zásahy by znamenaly konflikt nejen s autorem, ale s nejvyšší vládní autoritou v Čechách. Chotkův nástupce Robert Salm-Reifferscheid zaujal k Dějinám stejný postoj.⁸ Světský censor prvních svazků měl pro dílo pochopení a byl k lektorování dalších dílů vy-

žadován. Autorita českých stavovských orgánů a nejvyšších úředníků byla nesporně jednou z hlavních příčin toho, že Dějiny mohly vycházet v předbřeznové době bez větších zásahů a bez většího zdržení.

Alc měli censoři důvody zasahovat? Censurní předpisy z počátku století byly formulovány tak, aby dávaly zákonný rámec značné libovůli censorů.⁹ Světská censura měla hájit zájmy dynastie a režimu a dbát na to, aby nebyly vnášeny sváry mezi národy. Církevní censura bděla nad respektováním náboženství a církve. Palacký se v prvních svazcích nedostával do příliš ožehavé bezprostředně politické problematiky. Ta by přišla teprve nástupem Habsburků a pobělohorskými a současnými poměry. Psal německou versi jako dějiny jedné z habsburských provincií v rámci ústavních poměrů. V nacionálním ohledu šetil největší možnou objektivitu a jak uvidíme, formuloval pozoruhodně vztah českého a německého etnika. Náboženské otázky byly apriorně velmi ožehavé, protože Palacký byl znám jako protestant. Podpora, kterou mu poskytovali stavové vyžadovala, aby se ve své koncepci příliš nerozcházal s ideologií stavů. Alc právě k té Palacký v předbřeznové době značně inklinoval a snažil se ji spojit s národními zájmy. Jeho loajalita (pokud se mohla projevovat), jeho snaha o nacionální a náboženskou objektivitu a smířlivost a jeho respektování stavovských zájmů nebyly v předbřeznové době ústupem censurě, ale vyjádřením jeho osobního přesvědčení. Nejlepším dokladem toho, že Palacký vyjádřil v textu Dějin vydaných v době censury v podstatě své názory je skutečnost, že nová vydání nemusela měnit podstatně text, ale mohla vycházet z překladu. Censura nenutila Palackého k změnám významů.

To ostatně plně odpovídá i etice Palackého vědecké práce. Je typem doktrináře a moralisty, který klade ctickou stránku vědy, stejně jako politiky na první místo a není ochoten obětovat vnějším okolnostem nejmenší část své „pravdy“. Illavní zásady jeho filosofie dějin a jeho koncepce českých dějin pocházejí již z předbřeznové doby¹⁰ a byly vtělny do textu prvních svazků Dějin: jsou zde formulovány základní rysy demokratického slovanského a českého ducha jako demiurga dění i institucí, princip střetnutí římsko-germánského a slovanského živlu, je zde již obsaženo pojetí husitství jako reakce na rozklad středověkých církevních poměrů a jako počátek reformace, svým obsahem pokrokové a oprávněné. Ovšem formulace předbřeznového německého a pobřeznového českého znění se přece jen na mnoha místech liší. Nejen nové dodatky, ale i nový jazyk a nová pojmenování, jež mají v každém historickém díle hluboký význam, reagují na nové poměry a vyjadřují nově některé důležité principy Dějin.

Poměrně málo významné jsou změny faktografické. Palacký chtěl dosud vydané svazky doplňovat o nové poznatky a důkladně přepracovávat, ale plně zaujeli patnáctým stoletím mu v tom zabraňovalo. Ani výsledky jiných badatelů na poli českých dějin nebyly takové, aby na jejich základě musel svůj text podstatněji pozměňovat.¹¹ Vyváženost textu ani větších změn nepřipouštěla. Palacký psal Dějiny promyšleně komponovanou syntetickou formou plynulého vypravování historických skutečností, které se měly stát a na dlouhou dobu se staly kodexem české historie. Celistvost díla nehodlal zatěžovat ani polemikou a pokud k ní byl donucen, věnoval jí zvláštní spis.¹² Chronologická systematicklost archivního výzkumu způsobovala, že neobjevoval dodatečně ani materiály, které by vyžadovaly kompozičních změn. Změny v české versi, pokud k nim došlo, nevyplývaly tedy z objevení nových materiálů a z nových převratných poznatků.

Palacký i česká veřejnost přikládali rozhodnutí vydávat Dějiny v původně české verzi dalekosáhlý politický význam. Vlastenci (tohoto termínu používám pro nacionálně uvědomělou část národa) nesli skutečnost, že Dějiny jsou vydávány německy s velkou nelibostí. V rámci jazykového pojetí národa a národní politiky to znamenalo téměř zradu. I když Palacký sám vysvětluje německé vydávání Dějin vůlí stavů, působily zde i jeho osobní úvahy. V jeho novém pojetí národa a národních úkolů, které přešlo od jazyka (formy) k obsahu (vědě, politice) nebylo vydávání vědeckého díla německy zradou národních zájmů, a dokonce pro ně přinášelo značné výhody. Duchem a obsahem české dílo se mohlo obracet na evropskou a vědeckou veřejnost, jíž by bylo české znění zcela nedostupné.

Rozhodnutí vydávat Dějiny původně česky je jedním z účinků, které na Palackého měla revoluce 1848. „Od té doby . . . stalo se mně (původně německé znění) věcí mravně nemožnou.“¹³ Revoluce odstranila nadřazenost němčiny a vyhlásila jazykovou rovnoprávnost. Němečtí spisovatelé, s nimiž měl Palacký dobré styky se od něho vesměs odvrátili a vyloučili ho z německé literatury. To jsou důvody, které uvádí Palacký. Ale bylo zde ono zcela nové ovzduší radikální nacionalizace a čečizace života v Čechách, masy nových vlastenců o kterých v předbřeznové době nikdo nevěděl, rostly nacionální vášně, které pohlcovaly i vědu a s novou silou povýšily jazyk na nejsrozumitelnější znak, na důkaz věrnosti národu. A posléze se uvolnila pouta, která vážala vydávání Dějin na stavý. Odpoutání od stavů provází i odpoutání od stavovské ideologie.

Palacký se od vypuknutí revoluce, přes usilovnou snahu udržovat politické spojení se šlechtou a využívat stavovských orgánů, od šlechty stále vzdaluje. Revoluce znemožňuje třídní kompromisy a musela tedy skončit pokusy spojit české liberálně demokratické hnutí s konservativní šlechtou. Šlechta přestupovala během revoluce nejen na stranu reakce, ale přestala podporovat i české národní požadavky. Palackého však nevedly k rozchodu se šlechtou pouze nacionální důvody. Do revoluce spatřoval ve stavovské politice a ve spolupráci se šlechtou jedinou alternativu české politiky. Revoluce otevřela alternativu konstitučně demokratickou, k níž se Palacký velmi přiblížil. V době reakce pak zůstal konstitučně liberálním ideálům naprosto věren.¹⁴

Na poli vydávání Dějin se nyní situace změnila v tom, že německá verze měla vycházet nadále nákladem stavů, kdežto české vydání převzalo Museum a po rozchodu Palackého s Museum komerční nakladatelství. České vydání dějin husitské revoluce nenarazilo v době zrušení censury na překážky. Zato německá verze, jež podléhala schválení stavů dlouho nemohla vyjít. Vztah stavů k Dějinám se nyní zcela změnil: zatímco v předbřeznové době byli Dějinám hlavní oporou v jednání s censurou, je nyní stavovská censura publikaci na překážku.¹⁵

Oproti německému vydání je v české verzi a v pozdějších edicích největší skladbná změna v tom, že do textu se nově včleňují nebo se podstatně rozšiřují teoretické úvahy a to o klíčových problémech celkové koncepce Dějin. Zatímco v německé verzi byla dějinněfilosofická koncepce obsažena v samotném textu v poměrně nenápadné podobě, dodávají nyní explicitní dějinněfilosofické úvahy Palackého filosofií dějin naprosto plastické podoby. Autor zde měl na mysli zřejmě nový okruh čtenářů české verze, pro který byly právě tyto části nejvýznamnější a pro který vyžadovaly klíčové otázky filosofie dějin názorného výkladu. Je však také zřejmé, že předbřeznová censura by tyto výklady nepřipustila.

Určitý významový přesun je obsažen v samotném novém názvu. „Geschichte Böhmens“ se v českém vydání mění na „Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě“. Dějiny země německého textu se mění v dějiny národa v textu českém. Pokud by měl odpovídat obsah přesně významům titulů muselo by jít o změnu podstatnou.

I když se Morava objevuje teprve v titulu českého znění, je již to, co považoval Palacký za důležité z dějin Moravy pro své pojetí národních dějin, obsaženo ve verši německé. Palacký vycházel od počátků své dějepisné práce z názoru, že slovanské etnikum Moravy je součástí českého národa a že Morava tvořila ve středověku s Čechami vždy jeden státní celek. To je vyjádřeno jasně již v německém vydání prvních svazků. Do prvního českého svazku vkládá Palacký větu, že „... historie národu českého, máli důkladna býti, obou krajin, Čech i Moravy, stejně šetřiti musí, jelikož dějinám obou, jakožto částkám jednoho celku, jedněm bez druhých dorozuměti nelze.“¹⁶ Toto stanovisko a jeho badatelská realisace naráželo zejména v předběžnové době na značné překážky, jimiž se vysvětluje i absence Moravy v titulu německé verse Dějin. Na Moravě se rozvíjel dvojitý moravský „separatismus“. Stavové, představovaní šlechtou a německými měšťany, byli ještě méně nakloněni českým národním snahám než stavové v Čechách a lpěli na zemské suverenitě a na nezávislosti Moravy na Čechách ve státoprávním smyslu. Tyto tendence se projeví i v historiografii podporováním a pěstováním moravských zemských dějin.¹⁷ Současně se pokoušelo několik moravských intelektuálů i o vytvoření samostatného moravského spisovného jazyka. Palacký vedl v předběžnové době proti moravskému jazykovému separatismu ostrou polemiku a po březnu se vyslovoval i za politické sjednocení.¹⁸ Konkrétní historické prokázání jednoty českých a moravských dějin bylo součástí boje za jednotu národa. Palacký měl však ztíženou badatelskou práci s moravskými prameny, protože u moravských historiků nenacházel potřebné pochopení.¹⁹ Přesto se mu podařilo již do původní verse vtělit téměř vše, co v dějinách Moravy přesahovalo pouze lokální význam.

Je pozoruhodné, že Palacký, který považoval i Slováky za součást českého národa a vedl stejný boj i proti „separatismu“ slovenskému, nevtělil slovenské dějiny do svého díla. Tato skutečnost je zcela pochopitelná z důvodů badatelských. Palacký musel vědět, že slovenské dějiny mají zcela jiný ráz než dějiny Moravy a že by bylo krajně obtížné překlenout rozdíly v politických dějinách. Nevyvodil však z historického poznání důsledky pro své pojetí české a slovenské nacionality a historický faktor ve vývoji slovenského národa podcenil.

Poněkud komplikovanější než poměr Čech a Moravy je vztah českého a německého etnika v historickém vývoji Čech i českého národa. Geschichte Böhmens by měly být v přesném slova smyslu dějinami Čechů i Němců v rámci českého státního útvaru, Dějiny národu českého pouze dějinami Čechů. Ani zde při změně titulu nedošlo k obsahové změně. Avšak je zde možný různý výklad českých a německých pojmů a různé chápání zejména terminologie německé.

Palacký vycházel při koncipování Dějin Čech z toho, že české středověké dějiny, zejména „vyšší dějiny“ si zachovávají po celý středověk, přes stále pronikání německého živlu, český ráz. To ho opravňovalo k tomu, aby psal již Geschichte Böhmens jako dějiny Čechů a jejich vztahu k Němcům. Čtenář však mohl chápat termín Böhme, kterého Palacký užíval pro obyvatelstvo Čech a pro historické osobnosti českých dějin, buď v ethnicko-jazykovém smyslu (jako synonymum termínu Tscheche) nebo v teritoriálním smyslu, jako obyvatele Čech bez

rozdílů národnosti. V předbřeznové době vzniká dokonce ve šlechtickém prostředí pokus spojit pod pojmem „Böhme“ obě jazykové složky obyvatelstva Čech jako jednu zemskou národnost.²⁰ České národní hnutí již projevy Jungmannovými tuto možnost odmítlo a prohlásilo za rozhodující znak nacionality a vlastnictví jazyk. Jungmann šel v tomto směru tak daleko, že za vlast považoval pouze jazykovou oblast.²¹ Palacký, který původně jazykové pojetí národa sdílel se ovšem při promyšlení české politiky a při úzké spolupráci se stavy musel od radikálně jazykového pojetí nacionality odklánět a jeho myšlení nebylo patrně v předbřeznové době teritoriálnímu pojetí národa příliš vzdáleno.

V předmluvě k prvnímu svazku Dějin z roku 1836 čteme pozoruhodnou větu, která vyjadřuje Palackého pojetí česko-německého vztahu ve třicátých letech, to je v době nejsilnějšího sejetí se stavovskou koncepcí české otázky: „Die eigenthümlichen Schwierigkeiten einer Darstellung des alten Volkslebens der Böhmen rühren zunächst von der Verschiedenheit der Elemente her, welche sich darin abspiegeln: des allgemeinen *s l a w i s c h e n*, das ursprünglich vorherrschte, des *d e u t s c h e n*, das vorzüglich seit dem X Jahrhundert immer grösseren Eingang fand, und endlich eines besonderen *b ö h m i s c h e n*, das sich zum Theil aus der Vermischung der beiden ersten erzeugte.“²² Zde jde Palacký nejdále ve formulaci německého vlivu na české dějiny a považuje vlastně češství za symbiózu slovanství a němečtví.

Nelze však říci, že by terminologie plně odpovídala tomuto pojetí. Termín *Tschechen* se objevuje v Dějinách pouze při líčení příchodu Čechů. Palacký považuje Čechy za původní slovanské obyvatelstvo, které dostalo své pojmenování od praotce Čecha. V dalším textu však již používá termínů „das böhmische Volk“ a *die Böhmen* i pro ryze slovanské obyvatelstvo a pro slovanskou společenskou strukturu předkolonizační, takže ona syntéza, o které mluví v předmluvě terminologicky vyjádřena není. Nicméně zejména líčení dějin 13.–15. století onen syntetický, respektive zemský význam termínu „Böhme“ připouští a není pochyb, že byl v tomto smyslu alespoň v aristokratických kruzích chápán.

V českém textu je podobné chápání daleko obtížnější a Palacký sám syntetické pojetí češství opouští a zdůrazňuje rozdílnost českého a německého živlu, jejich soupeření a přejímání prvků při zachovávání podstaty: „Český národ sám jediný, k německému co roven k rovní se přibochiv, a od více nežli tisíciletí do svazkův nejužších s ním vstoupiv, uhájil až podnes národnosti své, a jakkoli mnoho německého do života svého pojal i duchovně zažil, nepřestal proto býti slovanským národem.“²³ Spor slovansko-českého a německého živlu probíhá „netoliko na hranicích, ale i uvnitř země české, netoliko proti cizincům, ale i proti domácím.“²⁴ Do partie o vnitřních poměrech pohanských Čechů jsou přidány v české verzi nové úvahy o českoněmeckém potýkání a prolínání, více se zdůrazňuje mírumilovný charakter Čechů a bojovný ráz Germánů a jako další doklad o jejich vnitřních poměrech se vede obsáhlý citát z Guizotových Dějin francouzské civilizace.²⁵ Nově se objevuje myšlenka, že Slované a Čechové nebyli v potýkání s Němci pouze stranou trpně přejímající, ale i stranou dávající, zvláště v moderní době, kdy celý svět přejímá slovanský liberálně-demokratický ideál.

V českém přepracování druhého svazku Dějin se objevují vyhraněněji nacionálně formulované pasáže zejména u vlády Přemysla Otakara II. K hodnocení německé kolonizace a zakládání měst je připojena věta, že „věk ta nedála se bez újmy a bez odporu národnosti české, a král, hově i nakládaje Němcům na mnoze přes potřebu i opatrnost, nemohl neupadati u Čechů netoliko v podezření, ale

i v nedůvěra škodnou obecnímu dobrému.“²⁶ Je zde naznačena tedy možnost omluvy zrady krále z nacionálních důvodů. Do české verse je také přidána obsáhlá interpretace známého formulářového listu Přemysla Otakara II. do Polska, jako dokladu o slovanské a česko-polské příbuznosti.

Česká verse počátků husitství, zejména druhé české vydání, také zdůrazňuje jeho nacionálně český charakter. V německém znění je možno chápat počátky husitského hnutí jako proces, který vyvolaly obecné náboženské a církevní poměry, na němž se podílely obě národnosti. České vydání vykládá počátky husitství jako záležitost Čechů a zdůrazňuje protihusitské zaměření Němců. Uvedme několik změn, které jsou pro změnu pojetí typické. ^{26a}

Původní německá verse 1. české vydání 2. české vydání

Počátky sporů o Viklefa na universitě

—

—

„Hádky však takové na universitě vedeny napotom, jak se zdá, výhradně v národu českém: Němci vesměs čím dále tím patrněji odřikali se všeho Wiklefisimu.“ (D, III, 36)

„In diese Gährung der Gemüther (GB III, 1, str. 199) Do tohoto kvašení myslí českých (D, 1, str. 47).

Po návratu z vídeňského zajetí Václav IV:

„fand er die Lage der Dinge und die Stimmung der Gemüther...“ (GB III, 1, str. 199) našel znamenitou proměnu ve stavu věci a ve smýšlení národu“ (D, III, 1, str. 52, D, III, str. 36).

Při výkladu o universitě

nově o nacionálních třenicích „... ježto později nabyly působnosti veliké a téměř rozhodné...“ (D III, str. 28—9).

O událostech roku 1408

Nové obsáhlé pasáže o vedoucí úloze Husa v reformaci a věta: „Nastala tu doba kritická pro směry jak reformační, tak i národní; spupnost, panovačnost a převahu Němcův zrušiti v Praze možné bylo buďto nyní, pomocí krále rozliceného, anebo nikdy více.“ (D III, str. 54).

Při jednání o hlasy na universitě

v nové pasáži: „... i národní třenice mezi Čechy a Němci na universitě měly dojíti rozřešení svého.“ (D III, str 53).

K roku 1410

Ve vložené pasáži Němci vystěhovali z Čech rozhlašují zprávy o českém kacířství. (D III, str. 62).

Poprava tří mládců

„Die drei Verurheilten wurden von einer grossen Schar von Bewaffneten geführt.“ (GB, III, str. 279)

„...vyvedení jsou u veliké těsní oděncův německých.“ (D, III, 1, str. 124, III, str. 77)

V komentáři o významu upálení Husa a Jeronyma

„Es ist allerdings gewiss, dass die hussitisch Gesinnten späterhin keineswegs um dieser zwei Personen willen... zu den Waffen griffen.“ (GB III, str. 389).

„Jest ovšem jistá věc, že národ český později ne toliko pro tyto dva upálené mistry své...“ (D, III, 1, str. 226, D, III, str. 133).

„Husité“ německého textu se v české verzi příznačně mění v „český národ“.

* * *

Druhou oblastí, ve které přináší české znění Dějin značné změny, je problematika náboženská, především v souvislosti s husitstvím. Palacký si byl vědom, že zde jeho pojetí husitství narazí na zásadní odpor církevní censury a snažil se všemožně „protestantismus“ svého pojetí oslabit a být maximálně loajální.²⁷ Podle názoru církevního censora (prof. theologie Scheiner) neměla být část Dějin, pojednávající o kostnickém koncilu vůbec otištěna. Teprve Metternichovo rozhodnutí, aby byly odstraněny „missliebige Raisonnements“, ale ponechána fakta, umožnilo vydání.²⁸ Palacký se proti námitkám církevního censora, jež vytykaly textu celkový duch nepřátelský katolicismu a urážející katolické čtenáře ohradil odpovědí, jejíž ostrost byla úředně pokárána.²⁹ Snažil se prokázat svou nestrannost v náboženských věcech a fakticitu inkriminovaných pasáží. Text pak vyšel s poměrně malými změnami, které nezměnily základní pojetí. Byl nucen vypustit pasáže o morálním rozkladu církve a vložit i jediné censurou naoktrojované místo při charakteristice Husa, kde při výpočtu jeho vlastností dodala censura epitheta „Hartnäckigkeit, unbiegsamer Eigensinn und Rechtshaberei“.³⁰

Rak 1848 umožnil v českém vydání odstranit censurní zásahy a plně rozvinout a zdůvodnit Palackého koncepci husitství. V českém textu je vystupňována kritika církve a „protestantské“ stanovisko, se plně rozvíjí, často v apologetickém významu. V prvním vydání je poměrně málo nových částí. Příznačné je ovšem již to, že kazatel Hus německého vydání se mění v české verzi na „skutečného výtečného kazatele“. Jsou vypuštěny oktrojované negativní výroky o Husově charakteru (ale zůstává kritika jeho nedostatečného respektování církevní autority), v úvodu je zařazena nová pasáž o protikladných silách, jež určují dějinný proces a husitismus je začleněn jasně do vývoje protestantismu, i když se upozorňuje na „katolicitu“ reformátorů 15. stol. a na dosud nevyhraněný věroučný kánon církve.³¹ Teprve nyní mohly být vylíčeny konkrétně církevní nešvary a posléze mohlo být otištěno doslovně svědectví Poggia Braccioloniho o Jeronymově upálení.³² Po vylíčení rozpuštění kostnického koncilu je vložen odstavec, který přesahuje hranice náboženské problematiky. Palacký v něm poukazuje na neschopnost církevní hierarchie řešit vnitřní poměry v církvi a na oprávněnost revoluce za této situace: „... nebylolíž to vyznání skutečné, že církev cestou řádnou neumí již pomoci sobě sama? nedánali jí výsada právu revolučnímu

v církvi? nešťastné bouře, vzešlé později husitstvím nad vlastní českou, či nenacházely v něm ne-li své ospravedlnění, aspoň omluvu.“³³

Daleko větší úpravy přináší druhé české vydání z počátku sedmdesátých let. Jedná se zde ovšem opět zejména o další rozvedení dějinněfilosofických úvah o husitství, o další obhajobu husitství a kritiku středověké církve. Nový úvod vysvětluje zevrubně husitskou revoluci jako k modernosti směřující boj za svobodu proti středověkému principu autority, reprezentovanému katolicismem. Plně je rozvíjena myšlenka, že reformátoři jsou vedeni ideou původního křesťanského života.³⁴ Je zdůrazněn vliv vysokého učení na vzdělanost národa a vzdělanost je jedním z důležitých činitelů husitismu: i laikové nyní předčili mnichy ve vzdělání a byl tak vypěstován smysl pro rozlišování pravého a lichého křesťanství.³⁵ Do výrazné formulace jsou shrnuty tendence, vedoucí k husitství: reformní duch, úsilí o křesťanskou praxi, český živel jako nositel těchto tendencí. V kritice církevních poměrů se objevují výrazy jako „bohaprázdný stav, porušenost hierarchie ve všech jejích stupních, nutnost reformace ve hlavě i v oudech“.³⁶ V ostře proticírkevním zaměření je přepracováno líčení odpustkových bouří,³⁷ jsou uvedeny protipapežské výroky,³⁸ napsána nová apologie Husova chování před koncilem a rozvedeny počátky kalicha.³⁹ Hus je výslovně prohlášen za zakladatele protestantismu a nového věku v křesťanských dějinách.⁴⁰

* * *

Nejobtížnější je ze srovnání českého a německého textu zjišťování posunu v nejzajímavější oblasti Palackého myšlení, v sociálněpolitických názorech. Pasáže, které by podávaly nejlepší podklad, husitství a vláda Jiřího z Poděbrad, byly napsány a publikovány až po roce 1848, takže nemáme jejich předbřeznovou verzi. V textu třetího až pátého dílu Dějin je již obsažena zkušenost revolučního roku a padesátých let a v sociálněpolitickém smyslu podávají tyto svazky již vyzrálou a konečnou podobu Palackého názorů.

Palacký promýšlel sociálněpolitické problémy intenzivně od nejranějšího období až do konce svého života a formuloval je nejen v podobě politických projevů a programů, ale transformoval je i do svých historických děl, ovšem v „historické podobě“. V předbřeznové době byly ostatně historické publikace jedinou možnou formou vyjadřování sociálněpolitických názorů. Již v bratislavském období jeho života se utváří z osvícensko-romantických teorií a z vlastního uvažování o Evropě francouzské revoluce, napoleonských válek a svaté aliance základní podoba Palackého sociálněpolitických názorů, ona směs konstitučního liberalismu a demokratismu s loajalitou, vírou v moc panovníckých dekretů, uznáváním oprávněnosti revolucí, když starý režim není schopen vývoje, ale současně odmítání násilných forem, odpor k revolučnímu teroru, ono specifické spojení liberálních a demokratických ideí s určitými konservativními rysy, které však nedávají nikdy jeho ideologii konservativní podobu. V třicátých letech zesilují konservativní rysy jeho liberalismu úzkou spoluprací se šlechtou a stavovskou koncepcí české otázky a ve čtyřicátých letech se setkává Palacký s novou teoretickou zkušeností, jež úzce souvisí i s teorií historie, s francouzskou liberální historiografií období restaurace.⁴¹

Tato zkušenost vzniká tedy mezi německým vydáním a českým vydáním prvního svazku Dějin. Opět nelze říci, že tato zkušenost podstatně ovlivnila původní Palackého názory a koncepci, ale vliv četby Guizota a Thierryho je na

české versi prvního svazku jasně patrný. Palacký zde našel vítanou oporu pro některé své principiální koncepce a vytvořil s filosofií dějin francouzských historiků zajímavou paralelu. V prvním svazku reaguje zejména na teorii dobytí jako počátku moci a poroby. „Jakož zajisté s jedné strany na jevě jest, že podmaňování a výboj všude za sebou potahovaly panství a porobu: tak také pochybovati nelze, že kde výboje a podmanění od cizincův a nepřátel nebylo, tam vždy mezi oudy jednoho a téhož národu panovala přirozená rovnost a tudíž obecná osobní svoboda. Stav takovýto vídati jest od věkův u každého národu, kterého nedotekl se ještě meč cizí...“⁴² Palacký ovšem nepřevzal teorii o původní svobodě a demokracii u Slovanů od francouzských historiků. Vyskytuje se v jeho díle již dříve a její kořeny jsou u Herdera a v slovanské romantice. Guizot a Thierry však tuto teorii svým způsobem potvrzují a potvrzují i tezi o dobovačném charakteru Germánů.

U francouzských historiků vedla teorie dobytí k vyhraněně třídnímu pojetí vzniku aristokracie jako původních dobyvatelů a k pojetí buržoasie jako původního porobeného obyvatelstva, jež se v průběhu dějin třídním bojem a revolucí osvobozuje. Na české dějiny se tato teorie nedala ovšem aplikovat beze zbytku. Šlechta nevzniká podle Palackého z cizího živlu dobyvatelů, ale má své domácí kořeny. Do Čech nepřichází moc a porobení s dobyvateli, ale tím, že původní demokratické řády se samy rozkládají a že jsou přijímány cizí principy m o c i a p o r o b e n í, to jest feudální principy germánské. U Palackého je tedy ostrá třídní hranice mezi šlechtou a „lidem“, to jest buržoasií a rolnictvem zmírněna společným národním původem, což nebylo bez významu pro „stavovskou“ ideologii předbřeznové doby. Také měšťanstvo nestaví Palacký tak vysoko jako francouzští historikové vzhledem k tomu, že bylo původně „cizím elementem“.⁴³

Revoluce 1848 je pro Palackého vlastně již druhá revoluční zkušenost. Po teoretické zkušenosti francouzské revoluce přichází nyní zkušenost praktická. Palackému se naskytla jedinečná příležitost psát o husitské revoluci nejen na základě studia pramenů, ale i na základě této zkušenosti a revolučního prožitku. Není pochyb o tom, že to vylíčení husitství a vlády Jiřího z Poděbrad, které podal v první a druhé české versi, by v předbřeznové době vypadalo jinak jak vzhledem k censurním poměrům, tak vzhledem k Palackého názorům. Palackého myšlení se během roku 1848 radikalizovalo nejen ve směru nacionálním a náboženském, ale i ve směru sociálněpolitickém. Tato radikalizace není ovšem patrná, když se Palackého postoje roku 1848 měří, jak je dosud běžně, pouze srovnáním s evropskou a německou radikální demokracií, ale když se měří logikou jeho vlastního myšlenkového vývoje a konkrétní historickou situací. Do českého znění třetího svazku Dějin je vložena na příklad pasáž, která charakterizuje jeho nový pohled na tradici: „plyneť pohříchu ze zásady tradice vůbec nevzhoda ta, že věk a mrav i sebe osvícenější vázan bývá často měrou a pravidly věku hrubého a surového.“⁴⁴ Tradice tedy nesmí být brzdou historického pokroku. Uvedli jsme citát, ve kterém v české versi Palacký obhajuje princip revoluce neschopnosti starého režimu dosáhnout řešení palčivých problémů. Za církevní poměry 15. století stačilo pouze dosadit předbřeznový déplorable režim. Ostatně celý třetí svazek, dějiny husitství, je jednoznačnou obhajobou revoluce. Přitom, můžeme-li přímo promítnout politické názory do obrazu minulosti, jde v líčení husitství Palacký v radikálnosti svých názorů daleko dále než ve své praktické politice. Dějiny husitství jsou sociálněpoliticky obhajobou a oslavou husitské levice, reprezentované Žižkovým Táborem a Prahou Želivského a nešetří kritikou husitský pražský

střed. Palacký své sympatie v dějinách husitství poskytuje té straně, proti které v současné revoluci vystupoval.

To vylíčení husitské revoluce, které Palacký podal, si nelze vysvětlit nejen bez celoživotního výzkumu dokumentů, ale ani bez dvojí revoluční zkušenosti a bez změn, které revoluce přinesla. Palacký se plně osvobodil od závislosti na stavech a na stavovských variantách české otázky a mohl dát husitství skutečně revoluční a demokratickou náplň. Prožitek revoluce zbystril jeho obraznost při líčení revolučních situací, mentalit, davových vystoupení a zejména při líčení vnitřní hry sociálněpolitických sil v husitství, v nichž Palacký objevil předobraz dialektiky moderních revolucí. Zde také dospěl Palacký nejdále k třídnímu pojetí dějin. Při oceňování českého textu Dějin třetího a čtvrtého svazku nelze opomíjet i skutečnost, že psal tyto svazky jako přímou polemiku proti nastupující a vítězné reakci a že zde kromě vědeckého činu zachraňoval i čest českého hnutí v jedné z jeho nejkritičtějších epoch.

* * *

Srovnání německé a české verze Palackého Dějin ukazuje, že nejde o dvě rozdílná historická díla, jak by naznačoval název a jak Palacký sám zamýšlel. Přesto existují mezi předbřeznovým německým a pobřeznovým českým vydáním rozdíly, které charakterizují změnu podmínek, za kterých byly Dějiny publikovány i změny v Palackého názorech zejména v důsledku revoluce 1848. Censura sice neovlivnila podstatné stránky Palackého koncepce, ale její zrušení umožnilo formulovat daleko výrazněji nejdůležitější pasáže dějinněfilosofického a ideologického významu.

V české terminologii i v nových dodatcích se projevuje několikerá radikalizace: ve smyslu nacionálním opouští Palacký pokus o výklad češtví jako syntézy slovanství a němectví a vyhrocuje slovanský ráz českých dějin a česko-německé styky a spory. V oblasti náboženské zesiluje v české verzi kritiku katolicismu a středověké církve a zdůrazňuje protestantské rysy husitství. V sociálněpolitické problematice se projevuje vliv francouzské liberální historiografie na pojetí vzniku třídních rozdílů a prožitek moderních revolucí při líčení revoluce husitské.

Německá i česká verze Dějin dokládají stabilitu a vnitřní logiku Palackého historického a politického myšlení i charakter změn v jeho koncepcích zejména v důsledku revoluce 1848. Značné úpravy druhého vydání dějin husitství zdůrazňují, opět paralelně s vývojem Palackého politického myšlení, nacionální složku.

POZNÁMKY

- ¹ Předmluva ke 2. vydání II. dílu *Dějiny národu českého . . .*, Praha 1877, str. V.
- ² Bibliografii prvních vydání Dějin podává Josef K a l o u s e k, *Nástin životopisu Františka Palackého, Dějiny národu . . .*, třetí a čtvrté vydání.
- ³ Předmluva ke 2. vyd. II. dílu, str. V.
- ⁴ Tamtéž.
- ⁵ Tamtéž, str. VI.
- ⁶ Předmluva prvního vydání I. dílu Dějin 1848.
- ⁷ Karel K ö p l, *Palacký und die Censur*. Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého, Praha 1898, str. 646—688. Doplněk Josef V o l t, *Palackého Dějiny a censura*, ČCM, 87, 1913, 157—158.
- ⁸ Köpl, str. 668.
- ⁹ Nejnovější zpracování předbřeznové censury a edice censurních nařízení z počátku století Julius M a r x, *Die österreichische Zensur im Vormärz* (Österreich-Archiv), Wien 1959.
- ¹⁰ Na tuto skutečnost poukázaly novější rozborý Palackého filosofie, viz Karel K o s í k, *Česká*

- radikální demokracie, Praha 1958. Milena J e t m a r o v á, *Palackého filosofie dějin, její geneze a význam*. Acta universitatis Carolinae 1958, Philosophica et historica III. Táž, *František Palacký*, Praha 1959. Milan M a c h o v e c, *František Palacký a česká filosofie*. Rozpravy Československé akademie věd, 1961, seš. 2, roč. 71.
- 11 Při líčení vnitřního života Slovanů použil Palacký při českém vydání Šafaříkových Starožitností k úpravě některých míst.
- 12 Jedná se především o spis *Die Geschichte des Hussitentums und Prof. Constantin Höfler*. Kritische Studien von Dr. Franz Palacký, Prag 1868.
- 13 Předmluva k prvnímu vydání Dějiny III. 1.
- 14 Literatura o politickém myšlení Palackého se vesměs zaměřuje v řešení jeho poměru ke šlechtě na dobu předbřeznovou a na dobu revoluce. Změnu tohoto vztahu v době reakce bude nutno ještě blíže objasnit. Nevyužitým materiálem je zde jeho obsáhlá rodinná korespondence z padesátých let. Z ní vyplývá zásadní odpor proti reakci a šlechtě v této době naprosto jasně. Rozbor Palackého vztahu ke stavům podává nejnověji Friedrich P r i n z, *František Palacký als Historiograph der Böhmischen Stände*. Probleme der böhmischen Geschichte, Stuttgart 1963.
- 15 V dopisech z konce roku 1850 se Palacký často zmiňuje o jednání se stavovským výborem ve věci německého vydávání Dějin. 24. XII. 1850 v dopise choti: k tomu, aby psal Dějiny německy jej nutí hlavně „starý nepřítel české národnosti“ Nostiz. Nepřistoupí však na tento požadavek a má plnou podporu publika. Archiv Nár. musea, Riegrova pozůstalost, 199/6.
- 16 Dějiny I, 1, str. 6.
- 17 Paralelou Palackého českých dějin měly být na Moravě moravské dějiny Bočkovy.
- 18 *Provolání Čechů k Moravanům* r. 1848, Radhost III, 279. O *českém jazyku spisovném*, ČCM 1972, Spisy drobné III, 625 n.
- 19 Spory s Chlumeckým osvětluje korespondence vydaná Miladou W u r m o v o u, *Neznámé dopisy Františka Palackého*, ČMM 1954.
- 20 Teoretikem této koncepce byl hlavně hrabě J. M. T h u n ve spisku z r. 1845 *Der Slawismus in Böhmen*.
- 21 Jungmannovy stati O jazyku českém z roku 1806, kde je formulována jazyková koncepce národa otiskuje Felix V o d i č k a, *Boj o obrození národa*. Výbor z díla Josefa Jungmanna, Praha 1948, 27n.
- 22 *Geschichte Böhmens* I, Předmluva VIII.
- 23 *Dějiny* I, 1, str. 13.
- 24 Tamtéž.
- 25 Tamtéž, str. 178.
- 26 *Dějiny* II, 1, 20.
- 26a Doklady jsou citovány z *Geschichte Böhmens* (GB) III, 1, 1845, *Dějiny národu českého* III, 1, 1850 (D III 1) a Riegrovo vydání III. sv.
- 27 15. III. 1844 píše Palacký bratru Ondřejovi, že čeká na censurní povolení počátků hui-tismu „Ich habe sie nämlich im Geiste nicht des röm. Katholizismus, sondern der christlichen Milde und Liebe verfasst. und das scheint wohl den wiener Herren bedanklich.“ Riegr. poz.
- 28 Franz P a l a c k ý, *Zur böhmischen Geschichtsschreibung*, Prag 1871, str. 96.
- 29 V *Zur böhmischen ...* je otištěn přípis zemského presidia o námitkách censury i Palackého odpověď.
- 30 Tamtéž, 95.
- 31 *Dějiny* III, 1, 1850, str. 5–7.
- 32 Zkrácené znění Poggiovy zprávy pro německé vydání pořídil Tomek.
- 33 *Dějiny* III, 1, 240.
- 34 *Dějiny*, Riegrova edice III, 15 n.
- 35 Tamtéž.
- 36 Tamtéž, 36–7.
- 37 Tamtéž, 73 n.
- 38 Tamtéž, 76.
- 39 Tamtéž, 103–4.
- 40 Tamtéž, 116–17.
- 41 Blíže seznámení s francouzskou historiografií období restaurace spadá do Palackého pobytu v Nizze 1844–5.
- 42 *Dějiny* I, 1, 185.
- 43 Zevrubnější analýza vztahu Palackého a francouzských liberálních historiků bude provedena na jiném místě.
- 44 *Dějiny* III. 1, 225.

LES VERSIONS ALLEMANDE ET TCHÈQUE DE L'HISTOIRE DE PALACKÝ

La comparaison des versions allemande et tchèque de l'histoire démontre que, contrairement aux intentions de Palacký et malgré la différence du titre, il ne s'agit pas de deux oeuvres différentes. Il existe, toutefois, entre la version allemande, publiée avant mars 1848, et la version tchèque, parue après, des différences bien significatives tant du point de vue des conditions auxquelles la publication de l'oeuvre était soumise, qu'en ce qui concerne l'évolution des opinions de Palacký après la révolution de 1848.

L'abolition de la censure, qui pourtant n'avait pas su marquer de son influence la substance de ses conceptions, a permis à Palacký d'explicitier les passages les plus importants du point de vue de sa philosophie de l'histoire et de son idéologie.

Dans la terminologie de la version tchèque, on constate de multiples signes de radicalisation: Pour se qui est du problème national, Palacký renonce à la tentative d'expliquer l'élément tchèque comme synthèse éléments slave et allemand tout en soulignant le caractère slave de l'histoire tchèque et les querelles tchéco-allemandes. En ce qui concerne le domaine de la religion, Palacký amplifie, dans la version tchèque, la critique du catholicisme et de l'Eglise médiévale et il met en relief les caractères protestants de l'hussitisme. Dans le domaine politique et social, on note l'influence de l'historiographie libérale française sur sa conception de l'origine des différences de classe et celle des révolutions modernes vécues sur la description de la révolution hussite.

Les versions allemande et tchèque de l'Histoire démontrent la stabilité et la logique intérieure de la pensée historique et politique de Palacký et elles témoignent en même temps des changements que ses conceptions ont subis après la révolution de 1848. D'importantes modifications apportées au texte de la deuxième édition de l'histoire du mouvement hussite visent à souligner l'élément national, ce qui correspond à l'évolution de la pensée politique de Palacký à l'époque donnée.

